

El dissabte 1 de juny de 2019 se celebrà la taula rodona del llibre *Balnearios, veraneo, literatura. Agua y salud en la España contemporánea*, coordinat per Joaquim M. Puigvert i Narcís Figueras (Madrid: Marcial Pons, 2018), en marc de la Jornada “Turisme, urbanisme i salut” organitzada per la Càtedra Martí Casals de Medicina i Salut en l'Àmbit Rural i el Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols. Els moderadors foren els coordinadors del llibre: Joaquim M. Puigvert, professor titular d'Història Contemporània de la Universitat de Girona i Director de la Càtedra Martí Casals, i Narcís Figueras, professor de la Universitat Oberta de Catalunya. Els ponents – provinents de disciplines diferents– tingueren llibertat absoluta de compartir les seves impressions sobre el llibre, sense l'obligatorietat de referenciar el conjunt del llibre.

José María Beascoechea, professor titular del Departament d'Història Contemporània a la Facultat de Lletres de Vitoria-Gasteiz (Universitat del País Basc), en la primera intervenció es referí al capítol de Mercè Tatjer, “Los balnearios catalanes y el contexto peninsular. Historiografía e historia”, considerant-lo un “trabajo historiográfico de un nivel de conocimiento, de reflexión que yo considero que a partir de ahora cualquier nuevo trabajo sobre este campo de estudio obligatoriamente tiene que citar este libro y este capítulo de Mercè Tatjer. Es inevitable”. A banda de l'amplitud de mires i la complexitat del programa que presenta Mercè Tatjer, sustenta que quedà impressionat per un tema que sol ser subaltern a la historiografia dels banys de mar: “por fin alguien se atreve a poner nombre y apellidos a una cosa [la diferència entre les costes fredes i les costes càlides] que en potencia, no es que sea muy conflictiva, pero que estaba siempre allí atrás”. En l'opinió de Beascoechea, l'orientació de la historiografia sobre els banys de mar se centra en el Cantàbric i als banys freds: “tiene una cierta lógica porque en realidad la mayoría de los estudios que hacen este enfoque tienen un seguidismo muy fuerte de la historiografía británica”; en aquest sentit, destaca la influència de John Walton.

En la segona intervenció es referí al capítol de Joaquim M. Puigvert i Solà, “El agua y el ocio como terapia de salud. Las colonias de veraneo de montaña en Cataluña, 1860-1936”. En destaca les potencialitats d'exportació del model com a programa d'investigació de les colònies i la salut, les colònies i el transport, la sociologia de les colònies, l'urbanisme de les colònies, les viles de les colònies, entre altres: “Te da muchas pistas de investigación y muchas ideas para aplicar lo que él plantea a otros sitios”. Posa de relleu la importància de la literatura en el capítol. En relació al conflicte assegurava: “creo que es una idea brillantísima” perquè “es un tema muy interesante que normalmente no se suele tratar”. Quant a la qüestió hotelera: “es una parte fundamental de la industria del veraneo en España”; “si algo tiene que anunciarse y tener publicidad es precisamente un hotel [...] es un campo de estudios [...] que tiene muchas posibilidades”.

Saida Palou, investigadora de l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural i professora associada de la Universitat de Girona, antropòloga especialitzada en el turisme, féu una mirada de conjunt de l'obra: “Crec fonamentalment que hi ha una categoria que ens va molt bé per pensar aquesta obra meravellosa que és tant plural i tan necessària i que al meu parer podria ser la idea de la transformació, de la metamorfosi”: la transformació de l'aigua com a bé exclusiu a una aigua com a bé comú, la transformació de l'aigua embotellada que prescrivien els metges en uns primers moments a atorgar-li un valor comercial, la transformació dels paisatges de les colònies de balnearis de llocs llunyans a uns paisatges propis per als usuaris. També vincula la idea de canvi amb “aquestes noves pràctiques relacionades amb el món de la salut i després de l'oci [...] llocs que en principi [eren] aïllats o poc coneguts, acabin sent reconeguts i s'hi teixeixi al seu voltant unes vies de comunicació, una oferta de serveis, uns nous paràmetres de modernització. Per tant també és la transformació de llocs, d'espais que gràcies a aquestes pràctiques, a aquesta indústria, canvien de llocs aïllats, de llocs desconeguts, a llocs de la modernitat afectats per la presència de balnearis i les seves colònies”.

Des de l'antropologia atorga molta importància al procés de trobada (i conflicte) entre els locals i els usuaris forans: "la idea d'una transformació, d'una trobada d'identitats, de persones". Al mateix temps, el llibre "ens permet endinsar-nos a l'interior dels passadissos, els passadissos dels balnearis" que "en alguns moments ens els presenten o poden ser viscuts com a llocs de tedi i de soledat, de recolliment, d'intimitat, d'avorriment en alguns casos"; en altres ocasions "aquests passadissos com a llocs de comunió, de cohesió, de relacions". Altrament, "una reflexió que m'evoca i que s'escapa del llibre i que té a veure amb què són els balnearis avui dia. Utilitzen la història dels balnearis com un element de la seva marca i del seu producte". En la segona ronda d'intervenció atorgà molta importància a la mirada "des de baix": "Darrere de tot això qui hi havia, les classes treballadores, qui va construir aquests balnearis. [...] Hi havia tot un rerepaís o una part de la població que no era la protagonista d'aquests esdeveniments i que participaven [...], una part de la història que és silenciada, no és visible".

Josep Lloret, biòleg marí i pesquer a l'Institut d'Ecologia Aquàtica de la Universitat de Girona, professor agregat a la Universitat de Girona i director de la Càtedra Oceans i Salut Humana, atorgà molta importància a l'aigua: "El nostre cos és aigua. Depenent de l'edat, l'anem perdent. [...] Vam néixer a l'aigua, els animals, i som un 80% aigua. Per tant, forma part del que és la nostra vida, del que és la nostra societat i del que és la nostra economia". També donà importància al fet que no tothom sempre ha tingut la possibilitat de gaudir d'aquests espais: "Comença el llibre explicant que al principi era un tema de l'aristocràcia. [...] Per la resta el mar era un lloc per guanyar-se la vida i poc més. I un lloc de vegades de problemes on malauradament, i encara ara, hem perdut alguns membres de la família, alguns amics". Amb el temps s'ha popularitzat, arran del qual s'han donat unes transformacions turístiques i econòmiques.

Els canvis comporten reptes: "comporta una sèrie de problemes ambientals". Manlleua la idea de "patrimoni fràgil" del capítol de Sílvia Alemany i Laura Francès per parlar de la sostenibilitat: "Estem a un punt d'inflexió que tot aquest patrimoni que tenim que tants beneficis socials, de benestar i econòmics [han comportat], pot anar[-se'n] en orris en els pròxims anys". Entre el final de la primera intervenció i l'inici de la segona intervenció el ponent lliga el passat, el present i el futur: "Crec que aquest llibre retrata molt bé el passat i el present i m'agradaria com a investigador que pogués ser una pedra del futur. Del futur del que ha de ser el turisme i les activitats que s'estan fent a la nostra costa". Si bé un gran repte és la sostenibilitat (ambiental), segons el ponent l'altre gran repte és la crisi dels refugiats —o de "sostenibilitat social"—: "El mar no està essent avui dia només un lloc de gaudi sinó que hi ha molta gent que està perdent familiars i les seves vides".

Glòria Soler, llicenciada en Història per la Universitat Autònoma de Barcelona i doctora en Humanitats per la Universitat Pompeu Fabra, pionera en l'estudi de l'estiueig a Catalunya, defineix el llibre com "un retrobament amb un amic". Explica la seva experiència a inicis dels anys noranta: "Ben aviat vaig adornar-me de la impossibilitat d'abastar aquell projecte des d'una sola perspectiva i amb això és amb el que el llibre ha sigut fantàstic". A la dècada de 1990 "a les facultats catalanes i a les espanyoles en general, l'estudi dels hàbits terapèutics i socials vinculats a la salut i a l'oci estival de l'alta burgesia no suscitaven cap interès", a diferència de França on hi havia historiadors com Alain Corbin. Així: "la meva era una generació que s'havia educat en el materialisme històric i per tant calia estudiar més el treball, i l'oci quedava més com un temps associat a les classes benestants que tenia un cert descrèdit, inclús un descrèdit que jo diria que estava carregat de prejudicis catòlics".

És a dir: "el llibre que avui ens reuneix en aquesta taula és la prova fefaent que l'estudi dels balnearis i de l'estiueig cal abordar-se des de la multiplicitat". Un element fonamental dels llibres són els interrogants: "*Balnearios, veraneo y literatura* n'ofereix molts d'interrogants", a

tall d'exemple: "com actua el *genius loci* i quins elements determinen les afinitats paisatgístiques dels estiuejants? Per què la Renaixença porta als estiuejants [...] cap a la muntanya i el noucentisme ho fa cap a la mar? Quin pes tenen la literatura, la música i l'art? A través de quins altres elements s'expressen i es canalitzen els diversos tarannàs paisatgístics? Com intervé el paisatge idealitzat en la configuració del paisatge real? Les modificacions paisatgístiques [...] que van produir-se com a resultat de l'estiueig com incideixen en el territori? Com seria el mapa geogràfic i cronològic d'aquestes actuacions?"

Segueix: "El termalisme i l'estiueig són activitats que s'estenen com una taca al llarg del mapa català i peninsular, però que tanmateix no es desenvolupen a esquenes del territori, sinó a uns determinats indrets existents que reuneixen uns requisits o bé que han estat dissenyats per a dur a terme aquestes pràctiques". Aleshores: "Decidir-se per una determinada destinació saludable, temperada, plàcida, pintoresca, romàntica, propera simplement és quelcom consubstancial al turisme d'aigua i de salut. La condició de banyista i d'estiuejant comporta la creació d'una mirada pròpia envers d'un altre paisatge clarament diferenciat del que un habita la resta de l'any i que està situat al camp, a la muntanya o a la costa. Cal esbrinar, doncs, quins van ser els arquetips paisatgístics vinculats a les seves experiències i preguntar-nos sobre les pautes culturals que els van fer possibles, així com descriure la seva evolució".

A banda d'atorgar importància a les fonts literàries per estudiar l'estiueig, en la segona intervenció es fixà en el llenguatge: hi "havia tot un vocabulari que a més era acceptat per uns i per uns altres". En relació al conflicte "no és només [era] entre estiuejants i locals, també és quan arriba el turisme que es produeix un conflicte importantíssim entre els que creuen que tenen dret exclusiu a aquella vila de vacances i els que arriben que molt aviat els locals els hi faran més cas que als propis estiuejants, perquè els hi donaran més guanyos. Aquí hi ha més d'un conflicte".

Anna Ribas, catedràtica de Geografia Humana de la Universitat de Girona, afegí la perspectiva geogràfica en la taula rodona. Es referí al capítol d'Alexandre Nobajas i Ganau, "Del balneario a la tienda. Agua mineral natural envasada en Cataluña". Subratllà que "actualment al turisme se l'acusa de ser un gran consumidor d'aigua; totes les activitats que fan els turistes certament les ràtios de consum són elevades. Els models urbanístics tenen molt a veure amb un major o menor ús d'aquest recurs". Al llarg del temps hi ha hagut una evolució dels balnearis que atrauen persones que "van a prendre les aigües" a la creació (ràpidament) del subproducte de l'aigua envasada: "La que es comercialitza és amb la seva major part l'aigua mineral natural que és aigua originària del subsòl, que no té elements contaminants, té una composició natural estable en el temps i fa que sigui saludable. És el que trobaven en aquests balnearis i que té una component geogràfica molt clara. En un món que tot es pot deslocalitzar, resulta que l'aigua mineral natural no es pot deslocalitzar".

Hi ha un "estret lligam entre aigua, territori i, evidentment, l'empresa; qui l'explota i qui la comercialitza". Malgrat la reticència inicial que l'aigua dels balnearis arribés a les llars, finalment es produí. Hi ha quatre factors clau: l'envasat, els mitjans de transport, la predisposició cultural que ve del termalisme i l'existència d'una mala qualitat de l'aigua a les ciutats. De fet, les grans epidèmies del segle XIX foren "clarament associades a la mala qualitat de l'aigua pública, de les fonts públiques"; les "malalties vinculades a la contaminació de les aigües públiques fa que comenci aquest negoci pròsper durant moltes dècades d'envasar l'aigua des de les fonts principals i portar-les cap a les ciutats, cap a les llars. És un negoci que dura ben bé fins a la Segona República". Quan cau en decadència l'envasat i la comercialització és per les innovacions tecnològiques i mèdiques, a saber: els antibiòtics i el clor. La ponent ho allarga fins a l'actualitat: "a partir dels anys setanta hi ha una renaixença enorme d'aquest comerç de l'aigua envasada que ens arriba als nostres dies" vinculat al tema de l'envasat, del plàstic: "els grans

consumidors d'aigua envasada actual són grans regions turístiques. Aquest vincle "turisme-aigua" en un context de canvi climàtic [...] ens està dient que el principal impacte que està tenint el canvi climàtic i tindrà en aquesta regió mediterrània és sobre l'aigua".

Per cloure intervingueren els moderadors. Narcís Figueras reivindicà les fonts literàries en un sentit ampli: "els textos permeten veure, posar-nos davant del nas, pràctiques que de cap altra manera podem documentar". Més enllà dels cànons i les jerarquies cal "parlar de periodisme literari, de periodisme més senzill, de memorialisme, de les revistes". De fet: "La literatura acompanya i potencia l'emergència del que podem dir destinacions d'estiueig i que són incipientment turístiques [...] si analitzem bé les fonts literàries i periodístiques el que emergeix és sempre la referència a l'oci en aquestes destinacions tant d'estiueig com de balneari".

Joaquim M. Puigvert aportà una lectura en clau patrimonial. L'estiueig clàssic, conceptualitzat per Glòria Soler, "no té res a veure amb l'estiueig actual. L'estiueig ha continuat però ha canviat en funció dels canvis socials i per tant estem davant de la societat de masses [...] [:] hi ha uns canvis substancials. La crisi de l'estiueig clàssic ha provocat la crisi dels espais, de les arquitectures, de l'urbanisme, que aquest fenomen social i aquesta pràctica social va generar [...]. Per tant, crisi dels espais, crisi de les arquitectures, crisi del patrimoni". El capítol de Raquel Lacuesta de "Las catedrales del agua. La arquitectura balnearia en Cataluña en el paso del siglo XIX al XX" palesa com "hi ha balnearis que continuen la seva activitat i que s'han anat rehabilitant i adaptant als nous usos, però hi ha balnearis tancats [...] Hi ha balnearis que són veritables ruïnes contemporànies". És una crisi dels balnearis com a arquitectura lligada amb el canvi tecnològic, a saber, la innovació en el camp de la farmacologia: "quan irromp en el mercat un medicament per tractar les malalties del ronyó resulta molt més barat, molt més eficaç". La crisi del model i de les seves arquitectures es manifesta en els balnearis i en les torres d'estiueig que o bé s'han enderrocat, o bé són ruïnes contemporànies, o bé s'han reutilitzat: "estem davant d'un patrimoni fràgil".

Lluís Coromina Verdaguer

01/07/2019